

вдрізняються здебільшого формами словозміни - форм, показниками, що використовуються для пов'язування слів у структурі речень, а також формами словотвору, тобто з моделями уєднання дрібніших структур, компонентів, южний з яких більш або менш виразно виявляє своє значення. В усіх мовах слова складаються з найдрібніших звук, компонентів — фонем, які власних значень не мають; кількість їх (будь-якій М. не перевищує кількох десятків. Кожна М. реально існує лише як мовна діяльність членів відповідної етн. спільноти. Можливість участі в цій діяльності кожного окр. члена спільноти забезпечується наявними в нього мов. навичками, які він змалку засвоює від оточення. Мовні навички, схеми побудови речень засвоюються разом з осн. ознаками об'єктів, ситуацій, позначуваних відповід. мовними конструкціями. Нові речення, яких носій М. до того ніколи не чув, будуються ним відповідно до позначуваної нової події чи ситуації — реальної чи уявної — за аналогією до відомого йому ситуацій і схем мов. конструкцій. Жоден носій М. не може ні безпосередньо спостерігати, ні уявити собі М. в її повному обсязі, оскільки вона є нескінченним у часі і необмеженим у просторі процесом діяльності. Але, як і всяке реальне, об'єктивно існуюче явище, мовна діяльність піддається безпосеред. спостереженню і відображенню у своїх окр. конкр. проявах, у т. ч. фіксації і наст. відтворенню цих виявів за допомогою техніки звукозапису або графіч. позначення звук, актів мови у вигляді письм. тексту. Це дає змогу виділяти з мовних виявів повторювані у них компоненти - фонем, слова, елементи словотвору і словозміни, структурні схеми речень — та об'єднувати їх у різні групи за спільними ознаками. Так, усі фонемні кожної М. діляться на групи голосних і приголосних, приголосні — на шумні та сонорні тощо. У тих М., де це можливо, серед частин мови виділяють іменники, прикметники, дієслова і т. д., під які підводять усі відповідні слова. В іменних частинах мови виділяють відмінкові й числові, а в дієслів — особові форми тощо. Всі такі форми розташовуються в певному усталеному порядку у вигляді таблиць (парадигм). Утворені в такий спосіб групи (парадигми) зводяться в єдину цілісну абстр. систему, а слова як лекс. одиниці — в упорядковувані за певним (здебільшого алфавітним) принципом словники. Ця система є наук. ідеальним відображенням реальних компонентів конкр. мовної діяльності. В такому чітко впорядкованому вигляді система М. ніде об'єктивно не існує. Але багатовікова традиція подання її в підручниках, у шкільному викладанні привела до створення в свідомості освічених носіїв М. уявлення про нібито її існування. Відокремлення мов. системи від конкр. виявів М. має істотне наук. значення і є обов'язковим етапом у процесі дослідження М. Але таке розрізнення може бути доцільним лише за

умови, коли чітко усвідомлюється відмінність між їх (мови і її конкр. виявами) онтол. статусами, тобто коли в процесах мовлення, мов. діяльності вбачається реально існуюча конкретна М., факти якої підлягають безпосеред. вивченню, а мовна система розуміється як наук. абстракція, результат ідеального препарування мов. фактів у свідомості дослідників М. Класифікація і групування різноманіт. конкр. фактів реально існуючої М. в абстр. системі М. забезпечує зіставлення, якісну характеристику та узагальнення цих фактів і цим дає можливість наук. проникнення в характер конкр. процесів мов. діяльності, в конкр. суть М. Таким чином, розгляд конкр. явищ М. на рівні реальних процесів мовлення набуває теор. послідовності й глибини на фоні наук. абстр. системи М., а наук. уявлення про М. як систему постійно уточнюється і вдосконалюється шляхом врахування все нових даних з конкр. виявів мов. діяльності. Див. також *Еволюція мови, Знак і значення в мові, Мовлення, Писемна мова, Походження мови, Рівні мовної структури, Синхронія і діяхронія, Структура і система мови, Усна мова, Функції мови. Літ.: Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка. М., 1970; Онтология языка как обществ. явления. М., 1983; Мельничук О. С. Мова як сусп. явище і як предмет сучас. мовознавства. «Мовознавство», 1997, № 2—3.*

[О. С. Мельничук].

МОВА ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ - мова оригінальної та перекладної худож., худож.-наук. та худож.-публіцистичної л-ри, орієнтованої на дитину від народження (якщо в поняття дит. л-ри включати фольклор) або від двох років (якщо під дит. л-рою розуміти лише авторську) до 10—11 років (при вузькому тлумаченні дитинства) або до 13—14 років (при ширшому тлумаченні). Для мови дит. фольклору характерні доступні відповідно до віку засоби (спарені слова, пост. епітети, традиц. слова з числовим значенням, слова-знаки нац. культури, формульні зачини та кінцівки, різного роду повтори тощо). Мова авторської дит. л-ри для раннього віку (домінує жанр поезії) виразно позначена фольклорністю. Досить часто суто мовні явища підкріплені літературними: жанровою аналогією, худож. образами, композиц. організацією.

Для М. д. л. типова метафороподібність, зумовлена аніматичним сприйняттям дійсності дітьми дошкільного віку (що розвивається завдяки фольклору). Стильова палітра обмежена худож. та розм.-побутовими маркованими засобами, починаючи зі старшого дошкільного віку з'являються елементи публіцист.-інформативного, офіц.-ділового та наук. стилів (переважно на рівні лексики) у зв'язку з розширенням тематики оповіді. Фольклорність стає ознакою ідіостилю. Метафора та інші пов'язані з нею засоби набувають власне естет.-виражальної функції. Мова л-ри для дітей шкільного віку 10—14 років має практично всі ознаки ху-

дож. стилю «дорослої» л-ри. Синтетичні стилі типу худож. публіцистичного та худож.-наукового — це стилі л-ри культурологічного (загальноосвітнього) та наук, змісту в доступних для дитини (починаючи зі старшого дошкільного віку) формах і межах. Елементи публіцист.-інформативного та наук, стилів виконують свою пряму функцію (а не естет.-зображальну, як це відбувається в худож. стилі).

Н. Я. Дзюбишина-Мельник.

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ - див. *Мова преси, Мова телебачення і радіо.*

МОВА І МИСЛЕННЯ — два нерозривно пов'язані види сусп. діяльності, що відрізняються один від одного своєю суттю і специф. ознаками. Мислення — найвища форма актив, відбиття об'єктів, реальності, цілеспрямоване, опосередковане та узагальнене пізнання суттєвих зв'язків і стосунків предметів та явищ. Здійснюється в різних формах і структурах (поняттях, категоріях, теоріях), в яких закріплено й узагальнено пізнавальний та соціально-істор. досвід людства. Провеси мислення проявляються в трьох осн. видах: практично-дійовому, наочно-образному та словесно-логічному. Знанням мислення є мова, а також ін. системи знаків (як абстрактних, напр., математичних, так і конкр.-образних, напр., мова мист-ва). Мова — це знакова (у своїй вихідній формі звукова) діяльність, що забезпечує матеріальне оформлення думок та обмін інформацією між членами сусп-ва. Мислення, за винятком його практично-дійового виду, має психічну, ідеальну природу, тоді як мова — це явище за своєю первин, природою фізичне, матеріальне.

З'ясування ступеня і конкр. характеру зв'язку між мовою і мисленням становить одну з центр. проблем теор. мовознавства і філософії мови з самого початку їх розвитку. У розв'язанні цієї проблеми виявляються глибокі розбіжності — від прямого отождоження М. і м. (Ф. Е. Д. Шлейєрмахар, Й. Г. Гаман) або їх надмір, зближення з перебільшенням ролі мови (В. фон Гумбольдт, Л. Леві-Брюль, біхевіоризм, неогумбольдтіанство, неопозитивізм) до заперечення безпосеред. зв'язку між ними (Ф. Е. Бенекє) або, частіше, ігнорування мислення в методиці лінгв. дослідження (лінгв. формалізм, дескриптивізм).

Діалектич. матеріалізм, метод, спадково найбільшою мірою поширений у вітчизн. мовознавстві, розглядає М. і м. як діалектичну єдність. Мова є безпосеред. матеріальною опорою мислення тільки в його словесно-лог. виді. Як процес спілкування між членами сусп-ва мовна діяльність лише в незнач. частині випадків (напр., при мисленні вголос у розрахунку на сприйняття слухачів) збігається з процесом мислення, звичайно ж, виражається, як правило, вже сформована думка (в т. ч. як результат практично-дійового або наочно-образного мислення).

Словесно-лог. вид мислення забезпечується двома специф. особливостями мови: природно не

мотивованим, умовним характером історично усталеного зв'язку слів як знакових одиниць з позначуваними сутностями і членуванням мовленнєвого потоку на відносно обмежені за обсягом формально розмежовані й внутрішньо організовані відрізки — речення. Слова, на відміну від наочних психіч. образів предметів і явищ, не виявляють, за винятком звуконаслідувань, жодних подібностей до природних, чуттєво сприйманих об'єктів, що дозволяє створювати на основі слів і асоціювати з ними не тільки узагальнені уявлення про предмети, а й поняття будь-якого ступеня узагальненості та абстрактності. Речення, що історично беруть свій початок від елементар. висловлювань, зумовили виділення в потоці мислення окр. відносно відмежованих одна від одної одиниць, умовно підводжуваних у логіці й психології під різні види суджень та умовиводів. Проте прямої відповідності між одиницями мислення і співвідносними з ними одиницями мови немає: у тій самій мові одна думка або її компоненти - поняття й уявлення — можуть бути оформлені різними реченнями, словами або словосполученнями, а ті самі слова можуть бути використані для оформлення різних понять та уявлень. Крім того, службові, вказівні й под. слова взагалі не можуть позначати поняття або уявлень, а, напр., спонукальні, питальні й под. речення розраховані тільки на вираження волевиявів і об'єктів. ставлення мовців до яких-небудь фактів. Багатовіковий процес оформлення і вираження думок за посередництвом мови зумовив розвиток у грамат. ладі мов низки форм, категорій, частково співвідносних з деякими заг. категоріями мислення, напр., підмет, присудок, додаток та означення наближено відповідають смисловим категоріям суб'єкта, предиката (в різних їх розуміннях), об'єкта й атрибута; форм, категорії іменника, дієслова, прикметника, числівника і грамат. категорії числа наближено відповідають смисловим категоріям предмета або явища, процесу (в т. ч. дії або стану), якості й кількості: форм, категорії сполучників, прийменників, відмінків і грамат. часів наближено відповідають смисловим категоріям зв'язку, відношення, часу і т. д. Категорії, що мають свою підставу в тих самих властивостях дійсності, формувалися у мисленні й мові неоднаково: заг. категорії мислення — прямий результат розвитку самого мислення, а форм, категорії мови — результат не контролюваного мисленням тривалого процесу стих. узагальнення мов. форм, що використовувалися для утворення і вираження думок. Разом з тим у грамат. ладі мов розвиваються обов'язкові для певних частин мови і конструкції речення форм, категорій, що не мають ніякої відповідності категоріям мислення або відповідають яким-небудь факкультативним його категоріям. Напр., категорії грамат. роду означеності / неозначеності, виду дієслова виникають у результаті зумовленого систем, характером мови поширення на всі